

Den mänskliga naturens politiska ekonomi

Kropotkins tillämpning av evolutionsläran på samhället

Rodney Edvinsson

The political economy of human nature – Kropotkin’s application of the theory of evolution on society

This paper presents a rational reconstruction of Kropotkin’s view on human nature, institutional change and economic development. Kropotkin shows that mutual aid among animals as well as in human society is far more important than recognized by contemporary individualist interpretation of Darwinism on society. His major contribution to political economy is that he offers an endogenous model of why institutions exist. However, his biological determinism and ethical naturalism imply that he disregard historical context, which leads him to de facto apply the perspective of historical idealism. The rise of the modern state, for example, he explains by the spread of the “idea of the state” and not by the economic development.

Inledning

Ett vetenskapligt synsätt på människan som biologisk varelse har ibland använts som argument för metodologisk eller ontologisk individualism och mot kollektivism (Hodgson 2004). Synsättet har ofta förknippats med socialdarwinism, där Charles Darwins evolutionslära togs som en indikation på kapitalismens naturliga berättigande. Termen ”socialdarwinism” är dock i sig problematisk, och fick sin nuvarande betydelse först från och med 1940-talet (Hodgson 2004).

Många samhällsvetare har istället avfärdat ett naturvetenskapligt perspektiv på samhället (Sahlins 1976). Denna typ dualism – att helt olika metoder måste användas inom natur- och samhällsvetenskapen – kan i sin moderna form spåras tillbaka till René Descartes (Descartes 1993).

En alternativ tolkning till evolutionsläran och människan som biologisk varelse, som inte nödvändigtvis innebär en legitimering av ett samhälle där

Rodney Edvinsson, docent i ekonomisk historia, är lektor i internationella relationer vid Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet.
E-post: rodney.edvinsson@ekohist.su.se

egoismen och individualismen är den rådande principen, erbjöds redan för mer än ett sekel sedan av Pjotr Kropotkin (Пётр Кропоткин). Kropotkin var en i raden av ryska naturvetare som reagerade mot den malthusianska tolkningen av "kampen om tillvaron". Hans egna erfarenheter som naturvetenskapsman grundades på de ryska förhållandena där karga villkor snarare än överpopulation var det kännetecknande (Kropotkin 1970: 355; Todes 1989; Purchase 2003: 107). I boken *Inbördes hjälp* (Kropotkin 1978) hävdar Kropotkin att solidaritet och samarbete – inte egennyttig maximering – är de avgörande drivkrafterna i utvecklingsprocessen såväl för djuren som för människan.

Kropotkin föddes i Moskva 1842 och dog 1921. Han betraktas, jämte Pierre-Joseph Proudhon och Michail Bakunin, som en av de ledande anarkistiska tänkarna (Woodcock 1993). Han var av furstlig börd, men reagerade, som så många andra progressiva eller radikala ryska adelsmän, redan i unga år mot den orättvisa som drabbade ryska bönder (Kropotkin 1970). Under sin tjänst som officer i Sibirien och Manchuriet genomförde han flera geografiska och geologiska undersökningar som skaffade honom anseende som en framstående naturvetenskapsman. Kropotkin lämnade snart den vetenskapliga karriären, och under en resa till Schweiz 1872 utvecklades han bort från en obestämd liberal ståndpunkt till att anamma socialistiska och anarkistiska idéer. Efteråt levde han mestadels i landsflykt, men återvände under sina sista år till Moskva, där han intog en kritisk inställning till bolsjevikstyret. Hans betydelse för den anarkistiska rörelsen var mera som personlighet och författare än för sitt organisationspolitiska deltagande (Woodcock 1993: 151-174). Den riktning inom anarkismen som han företrädde benämnde han som anarkokommunistisk, den mest kollektivistiska av alla anarkistiska strömningar (Kropotkin 1914: 105). Anarkokommunism är ett samhälle med gemensam egendom och fördelning efter behov där det inte finns någon övre auktoritet såsom en stat. Sin ideologiska ståndpunkt vill Kropotkin underbygga genom sin kritik av vissa inslag i, eller tolkningar av, den darwinistiska utvecklingsläran. Kropotkins teori är intressant då den visar att ett naturvetenskapligt perspektiv på samhället inte är givet, då "naturen" i sig själv är mer komplex än den ibland framställs som.

Kropotkins viktigaste verk har översatts till svenska (Kropotkin 1908; 1914; 1918; 1925-1926; 1970; 1978; 1980; 1983; 2004).¹ Tidigare har han främst studerats som politisk tänkare (Miller 1976; Miller 1984; Cahm 1989; Crowder 1991; Woodcock 1993; Lundberg 2003; Adams & Dyson 2003: 151-155; Kinna 2007). Hans bidrag som naturvetare har också fått viss uppmärksamhet (Todes 1989: 123-142; Glassman 2000; Purchase 2003; Barnard 2004; Ivanova & Markin

1 Då syftet med föreliggande uppsats är en rationell rekonstruktion diskuteras inte kvalitén hos de svenska översättningarna. *Ethics: origin and development* (Kropotkin 1924), som är ofullbordat och utgavs postumt, finns dock inte översatt till svenska.

2008; Leigh Jr. 2010: 7). Som politisk ekonom, institutionell teoretiker och historiefilosof har dock Kropotkin hittills osynliggjorts. Han nämns till exempel oftast inte i olika översikter över det ekonomiska tänkandet historia.²

Syftet med föreliggande uppsats är att presentera en rationell rekonstruktion av Kropotkins ambition att ge anarkokommunismen en vetenskaplig grundval, hans syn på den mänskliga naturen, institutionell förändring och ekonomisk utveckling, samt hur olika delar av hans tänkande logiskt implicerar varandra. En historisk rekonstruktion av Kropotkins tänkande skulle delvis kräva en annan inriktning, och har gjorts i andra sammanhang. Denna uppsats vill kritiskt uppvärdera Kropotkins bidrag till politisk ekonomi och institutionell teori genom en källnära läsning av hans texter. Han kan ses som en pionjär i sitt försök att skapa en syntes mellan evolutionsläran och samhällsvetenskapen på alternativ grund än den individualistiska tolkningen.

Fokus i föreliggande uppsats läggs på Kropotkins vetenskapsteoretiska utgångspunkter, och på de olika problem som uppstår i hans försök att tillämpa ett naturvetenskapligt perspektiv på människan och historien. Ett idealistiskt/konstruktivistiskt synsätt kontrasteras mot ett materialistiskt/realistiskt, likaså ett reduktionistiskt mot ett irreduktionistiskt. Detta sker utifrån flera olika dikotomier där följande frågeställningar är i fokus:

1. Hur ser Kropotkin på förhållandet mellan människa och natur? Har han en naturlistisk eller konstruktivistisk syn på människan? Anser han att den mänskliga naturen är statisk eller historiskt föränderlig? Hur ser han på förhållandet mellan individ och samhälle, och hur relaterar han detta förhållande till sin syn på den mänskliga naturen? Är han metodologisk individualist eller holist?

2. Vad är Kropotkins vetenskapssyn? I vilken grad lyckas Kropotkin skapa en syntes mellan natur- och samhällsvetenskap? Gör han det utan att hemfalla åt reduktionism och determinism?

3. Var lokaliserar Kropotkin historiens drivkrafter? Ser han ekonomiska förhållanden eller idéer som de främsta drivkrafterna? Är han historiematerialist eller historieidealist? Är hans syn historicistisk eller menar han att historien kan reduceras till andra förhållanden? Hur analyserar han staten och kapitalismen utifrån ett historiskt perspektiv?

4. I vilken utsträckning och hur underbyggde Kropotkin anarkokommunismen med vetenskapen? Vilken syn har han på moral? Är han anhängare av moralisk naturalism eller etisk idealism?

Uppsatsens rationella rekonstruktion har följande upplägg. Först presenteras Kropotkins förhållande till olika samhällsteoretiker och moralfilosofer. Kropotkins ståndpunkt att inbördes hjälp varit en starkare utvecklingsfaktor

2 Till exempel bland omkring 800 ekonomiska tänkare från olika epoker som listas alfabetiskt på *The History of Economic Thought Website* finns inte Kropotkin med.

än inbördes kamp både inom djurvärlden och genom historien analyseras och jämförs med den debatt som förts de senaste årtiondena angående gruppselektion. Därefter utreds Kropotkins vetenskapsteoretiska utgångspunkter och historieuppfattning. Det visas att även om han har en materialistisk utgångspunkt på ett epistemologiskt plan och i analysen av det ontologiska förhållandet mellan samhälle och natur, leder hans biologiska reduktionism de facto till att förklara institutionell förändring genom spridande av idéer som bärare av antingen inbördes hjälp eller inbördes kamp – d v s till en historisk idealism. Det följs av hans analys av varför kapitalismen och den moderna staten inte främjat mänsklig utveckling, vilket exemplifierar hur han kombinerar en statisk biologisk reduktionism med en dynamisk historisk idealism.

Kropotkins förhållning till andra samhällsteorier

För att formulera sin syntes mellan naturvetenskap, samhällsteori och anarkokommunism positionerar sig Kropotkin gentemot olika samhällsteorier och moralfilosofier. Mot en tolkning att Darwins idéer skulle rättfärdiga det kapitalistiska systemet, hävdar han att en evolutionär teori, om den förstods på rätt sätt, skulle peka i riktning mot en annan typ av institutionell ordning – anarkokommunism. För att visa på det behöver han presentera en alternativ människosyn och historieuppfattning, i polemik mot de som anser att konkurrens och inbördes kamp skulle vara den huvudsakliga utvecklingsfaktorn (Kropotkin 1978: 11–18). Han vill även positionera sig mot andra socialistiska tänkare och deras sätt att kombinera vetenskap och ideologi.

Kropotkins främsta antagonister är de som tolkar Darwins evolutionslära som en kamp mellan individer av samma art och som ett berättigande av ett samhällssystem baserat på inbördes kamp. Två måltavlor är Thomas Huxley, Darwins "bulldog", och Herbert Spencer, som myntade begreppet "survival of the fittest" (Glassman 2000; Kropotkin 1970: 355; Kropotkin 1914: 41–46). Kropotkin menar att den individualistiska tolkningen av evolutionsläran i sin tur är influerat av Thomas Hobbes och Thomas Malthus (Kropotkin 1924: 147–151; Kropotkin 1980: 78–79). Kropotkins förhållande till Darwin är dock tudelat (Kropotkin 1914: 44).

Hobbes beskrev ett "naturtillstånd" utan stat där alla är i krig med alla (Hobbes 1909: 96; Hamlyn 1995: 139–141). Influerad av Hobbes hävdade Huxley (Huxley 1888: 204–208) att som en motvikt till "allas kamp mot alla" har människan på grund av sin intelligens lyckats upprätta ett "socialt kontrakt". I sin utvecklade civiliserade form antar "kontraktet" gestalten av en stat, där vissa lagar upprätthålls och där individerna garanteras sin suveränitet mot andra individer. Som Kropotkin påpekar avvek Hobbes syn på den mänskliga naturen i själva verket från samtida och tidigare filosofier. Enligt Kropotkin ansåg exempelvis de grekiska filosoferna, trots motsättningen dem emellan,

att moralen var en konsekvens av människans naturliga tendenser (Kropotkin 1924: 146–152).

Thomas Malthus (Malthus 1985) och flera andra klassiska ekonomer gjorde den allmänna kampen för tillvaron till grundval för samhället. En förbättring av majoritetens villkor var enligt honom en chimär, eftersom en sådan bara skulle leda till befolkningstillväxt och i slutändan hungersnöd (Brezis & Young 2003). Kropotkin menar att Malthus teori utgör ett slags teoretisk legitimitet för kapitalismens konkurrenstänkande. Samtidigt är Kropotkin kritisk mot teorin för att den inte står i överensstämmelse med den mänskliga naturen (Kropotkin 1978: 20), vilket kan kontrasteras med en mer historiskt orienterad kritik av Malthus.

Darwin (Darwin 1996: 6) själv var influerad av Malthus när han formulerade sin evolutionsteori, och Kropotkin kritiserar Darwin för att han anammade en malthusiansk uppfattning på naturen om allas konkurrens med alla till följd av överbefolkning (Kropotkin 1978: 20). Enligt Kropotkin erkände dock Darwin själv senare att vid sidan av omsorgen om den egna individen spelar den utvecklade sociala medkänslan, omsorgen om den egna arten, en vital roll. Men detta är en sida av Darwin som inte lyfts fram enligt Kropotkin. Istället har ekonomer och anhängare av social ojämlikhet på olika sätt misstolkat honom, och vulgariserat hela evolutionsteorin, som om den bara skulle bygga på principen ”äta eller ätas” (Kropotkin 1978: 20–21; Kropotkin 1924: 23–24). Detta har man sedan tillämpat på det moderna samhället, som anses bygga på den hobbesianska principen ”var och en för sig och staten för alla” (Kropotkin 1978: 16).

Bland ekonomer lyfter Kropotkin däremot fram Adam Smiths analys av moralen i *The Theory of Moral Sentiments* (Kropotkin 1924: 196–202), där Smith argumenterar mot Hobbes syn att människan ursprungligen levte i ett asocialt stadium (Smith 2005: 84, 288–293). Kropotkin anser att Smiths härledning av moralen från sympati, som inneboende finns hos människan som social varelse, ger etiken en realistisk grundval.

En viktig del av Kropotkins kunskapsteoretiska kritik riktas mot metafysisk filosofi, ett synsätt att det går att få kunskap om universum genom ”abstrakt spekulering” istället för genom sinnesintryck från den externa världen (Kropotkin 1924: 89). Kropotkin tar klart ställning för empiricismen mot rationalismen inom både vetenskapen och etiken (Kropotkin 1924: 243). Även om Kropotkin lyfter fram Descartes fysikaliska förklaringar till olika fenomen i naturen är han kritisk till att Descartes gav metafysiken en legitimitet genom att klä den i ett exakt matematiskt språk (Kropotkin 1924: 175–177).

Speciellt är Kropotkin negativ till den ”barbariska terminologin” hos tysk filosofi där det är oklart vad som menas (Kropotkin 1924: 163). Kropotkin menar att Kants rationella etik, där det kategoriska imperativet formuleras utifrån rena förnuftsresonemang om vad som bör vara människors plikt, saknar en förklaring till var denna plikt kommer ifrån och varför människor

överhuvudtaget följer en sådan plikt (Kropotkin 1924: 205-209). Kropotkin erkänner Hegels bidrag till att formulera en evolutionär filosofi, men menar att hans metafysik leder honom till att se individen som helt underordnad statens utveckling (Kropotkin 1924: 218-219). Hegels dialektik innebär enligt Kropotkin att "all evolution representerar en tes, en antites eller en syntes" (Kropotkin 1914: 54), och har olyckligt nog anammats av socialister som Bakunin och Marx (Kropotkin 1914: 40). Det är en metod som innebär att man försöker påtvinga den historiska verkligheten sin idé istället för att förutsättningslöst utgå från empiriska fakta. Dialektiken tjänar enligt Kropotkin endast till att "dölja vår okunnighet bakom betydelselösa metafysiska symboler" (Kropotkin 1914: 27). I själva verket tog dock Hegel (liksom Marx) avstånd från tes-antites-syntes-triaden som livlösa formler (Wilde 1989: 13). Triaden har formulerats av Fichte men felaktigt tillskrivits de båda förra, även om det förstås finns beröringspunkter.

Kropotkin positionerar sig mot marxismens sätt att förena socialism och vetenskap, inte minst dess betoning på ekonomiska förhållanden och det historiska berättigande av stat och kapitalism utifrån produktivkrafternas utvecklingsnivå. Mot den auktoritära socialism, som ser staten som en nödvändighet, ställer Kropotkin den frihetliga socialismen, som inte förutsätter en överordnad auktoritet (Kropotkin 1924: 254). Som anarkist hävdar Kropotkin att det inte behövs någon stat som en motvikt till den egennyttiga individen i linje med idén om det sociala kontraktet. Trots sin anarkistiska ideologi kan dock Kropotkin betraktas som ett slags holist. Även om han övertar många idéer från sina anarkistiska föregångare vill Kropotkin ge anarkismen en tydligare vetenskaplig grundval (Kropotkin 1924: 265; Miller 1976: 182). Till skillnad från Proudhons mutualism, innebärande ett system där arbetarägda företag konkurrerade med varandra, och Bakunins kollektivism, innebärande att lönesystemet behålls, förespråkar Kropotkin ett kommunistiskt samhälle utan stat, där fördelningen sker efter behov (Kropotkin 1914: 106-121).

Inbördes hjälp

Kropotkins nyckelbegrepp är inbördes hjälp (Взаимопомощь). Människor är av naturen sociala och samarbetsinriktade, och de är också förmögna att identifiera sina intressen med sina medmänniskors. Denna socialitet är det som konstituerar moralen i samhällen. Men socialiteten är inte någonting som har inplanterats utifrån, av en stat, ett hobbesianskt "socialt kontrakt" eller en kantiansk moral, utan är rent instinktiv. Moralerna och den sociala instinkten är äldre än alla mänskliga institutioner, den är äldre än människan själv. Den har utvecklats genom den biologiska evolutionen (Kropotkin 1978: 14). Kropotkin anser att kampen för tillvaron i naturen visserligen är av stor betydelse men som en kamp mot ogynnsamma förhållanden snarare än mellan

individer av samma art som Huxley, Spencer och vissa andra darwinister för fram (Kropotkin 1914: 43–45). Där kampen förekommer inom en art är den mera till skada än nytta, emedan den splittrar de fördelar samhällslivet skänker. Arter som inte utvecklar en social sida riskerar att konkurreras ut (Kropotkin 1924: 51). Den enhet som ytterst kämpade om tillvaron har aldrig varit den enskilde individen utan arten.

I boken *Inbördes hjälp* går Kropotkin igenom en rad exempel på den roll som solidaritet och inbördes hjälp spelar bland djuren. Termiter, myror och bin ”har vunnit på att ge upp det krig Hobbes talar om”. De är bland de mest kollektivistiska arterna och också de mest utbredda (Kropotkin 1978: 26–27). Också bland de högre djuren finns en rad exempel: gråsparvar som går samman för att skydda sig mot rovfåglarna och som delar på födan, gåshonor som adopterar en annan död honas ungar, och så vidare (Kropotkin 1978: 33, 39). Med Huxleys syn att sociala insikter skulle stå i motsättning till naturlig utveckling måste moralen förklaras med något utanför naturen (Kropotkin 1924: 267–272).

Ju högre upp på utvecklingsstegen, desto mer medveten blir sammanhållningen. Den förlorar sin rent fysiska karaktär, upphör att vara enbart instinktiv (som bland insekterna, vilken grundas på individernas fysiologiska konstruktioner), och börjar bli förnuftsmässig. De sociala instinkterna har också gett upphov till en hög intelligensförmåga, inte minst genom den språkliga kommunikationens utveckling. Språk, hämning och samlad erfarenhet är några av de element som ingår i utvecklingen av intelligensen, vilka det ensamlevande djuret är berövat. Ett samhällsliv blir samtidigt omöjligt utan sociala känslor, särskilt en kollektiv känsla för rättvisa. Om exempelvis en lat sparv försöker ta det bo som en kamrat bygger på eller bara stjäla några grässtrån från det, ingriper inte sällan flocken mot den late kamraten (Kropotkin 1978: 50–54).

Människan är ett exempel på en art som gynnats av att ha utvecklat social förmåga, språk och intelligens. Utan dessa skulle hon ganska snabbt ha konkurrerats ut av andra arter. Hobbes och Huxleys uppfattning om ett naturtillstånd av små kringströvande familjer, där alla kämpade mot alla, är enligt Kropotkin en ren myt. Överhuvudtaget har den moderna kärnfamiljen utvecklats ganska sent. Människan har från början levt i samhällen. Därför fanns det ingen tidpunkt där något ”ursprungligt socialt kontrakt” skulle ha ingåtts. De flesta så kallade ”primitiva” folk lever under kommunistiska förhållanden och har en högt utvecklad moral som vida överstiger den moderna moralen som bygger på egoism och rofferi, även om man som Rousseau inte bör idealisera den (Kropotkin 1978: 22, 27, 29, 192–195). Till skillnad från Kant, menar Kropotkin att moraliska regler inte är abstrakta principer som implanteras exogent genom det rena förnuftet, fritt från empiriska observationer eller känslor, även om han erkänner att det finns vissa beröringspunkter mellan inbördes hjälp och Kants kategoriska imperativ (Kropotkin 1924: 33, 47–48, 207). Till skillnad från Kant

menar Kropotkin att människans moralkänslor måste förklaras av ”materiella fakta” (Kropotkin 1914: 17).

Det är behovet av inbördes hjälp som gett upphov till olika former av institutioner (Kropotkin 1924: 27). Därmed blir också Kropotkins förklaring av institutioners existens endogen, i en strävan att överbrygga dualismen mellan natur- och samhällsvetenskap (Kropotkin 1914: 42).

Men om den mänskliga evolutionen lyder under ”socialitetens lag”, borde då inte artens historia uppvisa en ständig rörelse mot allt större frihet, kunskap och solidaritet? Kropotkin är förstås medveten om att så inte är fallet. Vid sidan av ”inbördes-hjälp”-faktorn finns en annan faktor som uppträder i alla mänskliga samhällen, en instinkt till självhävdelse (Kropotkin 1978: 191). Båda dessa egenskaper menar Kropotkin kan kombineras med att människan i grunden är hedonistisk. Både egoistiska och altruistiska gärningar handlar nämligen om att ge sig själv tillfredsställelse (Kropotkin 2004: 13). Altruism handlar därför inte om självförnekelse.

Individens självhävdelse har genom historien både haft positiva och negativa konsekvenser. Då den lett till dominans, exploatering och inbördes kamp medmänniskor emellan har den medfört tillbakagång. De auktoritära institutionerna såsom staten och kyrkan är uttryck för denna vilja att dominera och exploatera. Detta behöver dock inte alltid bli resultatet. Genom historien har individuell självhävdelse ofta varit något annat än den lilla ointelligenta trångsynthet som hos många författare benämnts som ”individualism” och ”självhävdelse” (Kropotkin 1978: 17). Då denna kraft bidragit till att bryta ned alltför förstelnade former som stammen, bykommunen, staden och staten påtvingat individen har den spelat en progressiv roll.

Kropotkin anser icke desto mindre att inbördes-hjälp-faktorn och solidariteten är det dominerande inslaget i den mänskliga naturen. Även i modern tid, bland de mest egoistiska historiska epokerna, kvarlever denna instinktiva faktor att spela en stor roll. Olika former av välgörenhet är ett bra exempel. Tydligast kan man dock hitta denna faktor inom privatlivet. Inte ens bland de förmögna klasserna saknas exempel på inbördes hjälp, även om den oftast begränsas till kretsen av vänner och anförvanter. Uttryck som att ”vi har blivit illa behandlade av den firman” visar att det finns en vänlig behandling såsom motsats till den dåliga. Överklassen har dock blivit mycket mer förhårdad mot andras lidande, speciellt de fattiga klassernas, på grund av en indoktrinering ända sedan barndomen, isoleringen från övriga klasser och ett psykologiskt behov av att rättfärdiga sin orättfärdiga situation (Kropotkin 1978: 171–189).

Kropotkins modell kan ses som en tidig teori om gruppselektion, till skillnad från den dominerande bilden av individuell selektion. Kropotkin verkade i en tid då exempelvis förekomsten av gener och DNA inte var känd. Han kunde därför inte själv formulera en exakt mekanism för gruppselektion (liksom Darwin inte kunde göra det för det naturliga urvalet), men hans bidrag var att

påpeka att en sådan faktiskt förekom i naturen. Även om han också instämmer med Darwin att sociala insikter utvecklas genom det naturliga urvalet på grupp-nivå anser han att det naturliga urvalet inte är tillräckligt (Kropotkin 1924: 46; Kropotkin 1995: 128).

Hur passar Kropotkins syn på gruppselektion på senare utveckling inom evolutionsbiologin? Inom evolutionsbiologin ses selektion på individ- eller gennivå fortfarande som den främsta evolutionsmekanismen (Glassman 2000; Leigh 2010). Det främsta argumentet mot gruppselektion är att även om altruism skulle förekomma, som skulle gynna gruppen istället för individen, kommer de altruistiska individerna att konkurreras ut av "free riders" (ett slags "fångarnas dilemma"). Om den exakta mekanismen för gruppselektion är svår att lokalisera, har experiment sedan 1970-talet visat att den är mer förekommande än vad traditionella evolutionsmodeller antagit (Wade 1977). Släktbaserad selektion, som introducerades på 1960-talet, innebär att det naturliga urvalet sker på genetisk nivå (Hamilton 1964) istället för på individ-nivå. Hamiltons regel kan matematiskt formuleras som att individen är beredd att offra sig för andra om $rb > c$, där r är andelen av gener som är gemensamma, b är nyttan för mottagaren och c är kostnaden för den altruistiska individen. Enligt denna regel skulle en individ inte offra sig för ett syskon eller sju kusiner, men däremot för tre syskon eller nio kusiner. Detta skulle förklara några av de exempel Kropotkin nämner, till exempel sociala insekter. Inom sociobiologin ersätter släktskapsbaserad selektion i viss mån individen/organismen med gener (Wilson 1975; Dawkins 1976), och är därför inte fullständigt en gruppselektion. Kropotkins inbördes hjälp inbegriper dock inte bara individer som är besläktade med varandra (Kropotkin 1924: 46).

Modeller över gruppselektion där individer inte är besläktade har också formulerats, inte minst under de senaste åren. Hamiltons regel har utvidgats till att även inbegripa gruppen (Wilson 2005). Enligt Multilevel Selection Theory kan det naturliga urvalet ske på olika nivåer: genen, cellen, organismen respektive gruppen (Okasha 2006; Wilson & Wilson 2008). Denna teori rör sig bortom den metodologiska individualismen/atomismen, och är i linje med Kropotkins ursprungliga syn att evolutionen verkar på flera olika nivåer.

Den vetenskapliga anarkismen

Till skillnad från sina anarkistiska föregångare ägnade Kropotkin årtal åt forskning och undersökningar (Kropotkin 1970). Han försökte att vetenskapligt legitimera anarkismens ideologiska ståndpunkter. Martin Miller (Miller 1976: 189, 250) benämner Kropotkins projekt som "vetenskaplig anarkism" (Kropotkin använder dock aldrig själv begreppet) som ett slags motsvarighet till Engels "vetenskapliga socialism". Kropotkin menar att marxisters anspråk på vetenskaplighet är falskt. Kropotkins kritik av marxistisk vetenskapsteori är att

den innehåller starka metafysiska inslag som inte går att verifiera genom enkel empirisk observation, exempelvis i sin användning av dialektiken (Kropotkin 1914: 40) och tillämpning av arbetsvärdesläran (Kropotkin 1914: 115–118). Min tolkning av den grundläggande skillnaden är att Kropotkin vill applicera vetenskapliga metoder som utarbetats inom naturvetenskapen snarare än som hos Marx och Engels från historiefilosofin.

Den enda sant vetenskapliga metoden är enligt Kropotkin den induktiva-deduktiva. Den innebär att lagar formuleras på basis av deras regelbundna förekomst bland de observerade objekten, utifrån vilka man sedan kan förutsäga nya fakta. Den innebär ”att man förklarar de stora fenomenen i naturen genom verkningar av de oändligt små” (Kropotkin 1914: 3–15). Med hjälp av den har man gjort stora framsteg inom naturvetenskapen, och det finns ”inget skäl att, övergående från blomman till människan eller från en bäverby till en mänsklig stad, övergiva den metod som hittills tjänat oss så väl, för att söka en annan i metafysikens arsenal” (Kropotkin 1914: 55).

Människan är en del av naturen, och naturen är till sin grundläggande karaktär av det mekaniska slaget. De mekaniska fenomenen och fakta är nog för att förklara både naturen och samhället (Kropotkin 1914: 25–27).

Enligt Kropotkin är dock varje mekanisk lag villkorad. Den har formen: om A inträffar så följer B. Detta betyder att det vetenskapligt är omöjligt att bevisa att någon specifik händelse måste inträffa, eftersom ju A inte nödvändigtvis behöver vara fallet (Kropotkin 1914: 118–119). Kopplingen mellan vetenskap och moral hos Kropotkin kan karaktäriseras som ett slags moralisk naturalism. Den politiska ekonomin bör enligt honom betraktas som en naturvetenskap. Den bör bli ett slags samhällets fysiologi, vars mål är att uppsätta studiet av samhällets växande behov och medlen att med minsta energiutgift erhålla de bästa resultaten för mänskligheten som helhet (Kropotkin 1914: 120). Det hela handlar i hans ord om ”att förbinda allas bemödanden på ett sätt som garanterar alla den största summan av välförstånd”, men på ett sådant sätt att den individuella friheten som har erövrats underhålls och utvidgas (Kropotkin 1983: 6).

Kropotkins idéer om vetenskapen kan sägas konstituera en form av mekanisk och reduktionistisk materialism (Kropotkin 1914: 27, 53). Han är också starkt påverkad av positivismens syn om möjligheterna att uppnå entydig och värderingsfri kunskap om människan grundat på metoder från naturvetenskapen (Kropotkin 1924: 67, 236–242; Kropotkin 1914: 28–32). Han hävdar att hans egna ståndpunkter baseras på ”exakta observationer av naturen och på moderna forskningar rörande institutionernas historia” (Kropotkin 1914: 45).

Historiesyn

Bland Kropotkin-kännare har man diskuterat huruvida Kropotkin såg den mänskliga naturen som statisk eller kontextuellt betingad. Å ena sidan säger

han att människans egoistiska tendenser alltid kommer att finnas. Å andra sidan menar han att egoismen är en konsekvens av det rådande samhällssystemet (Morland 1997: 142-143). Min tolkning av Kropotkin är att han har en mer statisk syn när det gäller människans sociala egenskaper – de existerar mera som ett permanent fenomen – och en mer kontextuell syn på hennes egoistiska – de existerar mera som ett tillfälligt fenomen.

Kropotkin delar sin statiska syn på den mänskliga naturen med de flesta anarkisterna. Men medan hans syn kan betraktas som överhistorisk, då han försöker ha en historieuppfattning men förankrar den i något som står över historien (främst den biologiska evolutionsläran), brukar andra anarkister inta ett mer ahistoriskt förhållningssätt.

De flesta anarkister har åtminstone i ord sagt sig vara anhängare av materialismen. Både Proudhon och Bakunin kallar sig för materialister, och tar avstånd från idealismen. I Bakunins ord är idealet ”endast en blomma som har sin rot i tillvarons materiella villkor” (Bakunin 1977: 19). De menar att den mänskliga naturen är både egoistisk och social till sin karaktär samt att den är en historisk produkt. Trots detta menar exempelvis David Miller att Proudhons och Bakunins historiesyn kan karaktäriseras som idealistisk, även om båda antagligen skulle protestera mot en sådan benämning av deras tankar (Miller 1984: 69-70). Båda menar att människan har utvecklats från mer primitiva förhållanden, och blir genom de sociala relationernas påverkan moraliska varelser. De såg utveckling framför allt i idealens och moralens fortbildning. Enligt Proudhon består denna moral av människans idealföreställningar om de egna sociala relationerna – ”idéer om rättvisa” (Proudhon 1970: 38, 235). Dessa ideal utvecklas ständigt, och kommer därför i en återkommande konflikt med de faktiska förhållandena som är mer rigida.

Kropotkin har i grunden också en materialistisk utgångspunkt, både i epistemologiskt och ontologiskt hänseende. Han har en naturalistisk syn på människan, som en del av naturen. Kropotkin ser hos Darwins evolutionsteori en bekräftelse av den materialistiska uppfattningen, men är samtidigt kritisk till den individualistiska tolkningen av Darwins teori. Han delar den darwinistiska synen att relationen mellan art/samhälle och natur på lång sikt är den främsta bestämningsfaktorn för hur arten/samhället kommer att se ut. Kampen om överlevnaden är den huvudsakliga utvecklingsfaktorn. Även den mänskliga moralen försöker han att förankra på ett materialistiskt sätt – han förordar en realistisk etisk teori som han ställer mot idealismen som förklarar moralen med religion eller abstrakta principer. Han argumenterar mot de etiska skolor som ser moralen som en triumf för människan över naturen (Kropotkin 1924: 22, 50-51). Moralerna är en produkt av människans behov av social sammanhållning i kampen om den materiella överlevnaden, och är ingenting givet utanför tid och rum. Enligt Kropotkin har samhället och moraliska instinkter existerat

före människans uppkomst. Människan är bara en fortsatt utveckling av dessa element (Kropotkin 1978: 14–15).

Kropotkins tillämpning av ett materialistiskt synsätt på samhället grundas dock inte, som hos Marx (Marx 1970: 9–10), på att produktivkrafterna driver utvecklingen. Kropotkin underskattar inte ekonomins och teknikens utveckling som ett framstegselement. Ett samhälle i välstånd var enligt honom inte möjligt under tidigare epoker på grund av produktionsmedlens och vetenskapens låga utvecklingsnivå (Kropotkin 1914: 106). I boken *Åkrar, fabriker och verkstäder i morgondagens samhälle* påstår Kropotkin att praktiken kommer före teorin. I 99 fall av 100 är det enligt honom inte teorier som leder till uppfinningar utan uppfinningar som leder till teorier (Kropotkin 1980: 184–185). Men på andra ställen betonar han att teknologiska förbättringar i grunden är ett resultat av framsteg i moralen och det kooperativa samarbetet, och på kunskapens förbättring och spridning. Han anser också att fokus för den politiska ekonomin bör skifta från produktionen till konsumtionen (Kropotkin 1914: 138).

Den bästa samhällsformen är enligt Kropotkin den som ”garanterar för ett visst samhälle och för mänskligheten, den största summan av lycka, och, följaktligen, av livskraft” (Kropotkin 1914: 56). Detta liknar Benthams utilitaristiska ”moraliska aritmetik”, att man matematiskt skulle kunna räkna ut den optimala moralen och politiken. Kropotkin ger dock Kant delvis rätt mot utilitaristerna att moral inte fullständigt kan baseras på beräkningar av lycka och smärta. Han håller med John Stuart Mill att en kvantitativ beräkning inte är tillräcklig, då man även måste ta hänsyn till kvalitet (Kropotkin 1924: 210, 227–232).

Kropotkin likställer ”gott” med det som är till nytta för arten, och ”ont” med det som är skadligt för den. Då konkurrens är alltid skadlig för arten bör man på alla sätt hitta vägar för att undvika den. Detta är ”naturens strävan” (Kropotkin 1978: 64). Människan etiska idéer har lånats från naturen (Kropotkin 1924: 24).

Mot denna bakgrund finns en tydlig spänning i Kropotkins historieuppfattning mellan ett slags ontologisk materialism i synen på människan som biologisk varelse och ett övertagande av Proudhons och Bakunins historiska idealism i form av moralens progressiva natur och drivkraft bakom historien. Kropotkin menar exempelvis att ingen har förberett marken för en korrekt förståelse av moralens roll i historien så väl som Proudhon (Kropotkin 1924: 31, 259–260). Liksom sina anarkistiska föregångare betonar Kropotkin ”inflytandet av idéer och principer på människornas öde och de alldeles motsatta resultat som blir följderna när en djupgående förändring ägt rum i en grundtanke” (Kropotkin 1978: 147). Enligt David Miller är dock anarkismens tendens åt historisk idealism inget som bör förväna, då den i grunden kan betraktas som en ”moralisk protest” mot det rådande ekonomiska systemet och de politiska institutionerna (Miller 1984: 76).

Kropotkins biologiska reduktionism och determinism pekar mot en ständig

progression på lång sikt, mot alltmer sofistikerade och omfattande former av inbördes hjälp. Av denna anledning är han optimistisk när det gäller framtiden. Härigenom tenderar Kropotkins historieteori luta mot ett slags gradualistisk evolutionism, enligt vilken anarkismen måste komma oundvikligen (Kropotkin 1982: 316–317), vilket enligt David Miller föranlett vissa anarkister att anklaga Kropotkin för fatalism (Miller 1984: 75).

Min analys är att denna absoluta kategorisering är delvis en följd av Kropotkins utilitarism och biologiska determinism. Vad som är ont och gott kan ju bestämmas vetenskapligt abstraherat från den historiska kontexten. En sådan ultramaterialistisk syn på moral står inte nödvändigtvis i motsättning till en historisk idealism. När moralen rycks bort från sin historiska kontext, blir den likt en platonsk idévärld placerad utanför tid och rum. Genom att den mänskliga naturen är konstant måste varje avvikelse från det som borde vara endast vara en följd av felaktiga idéer eller bristande upplysning. En statisk materialistisk syn på den mänskliga naturen innebär ett bortseende från konkreta historiska omständigheter. Ursprunget till historiskt framåtskridande läggs då inte heller i materiella förhållanden utan i kunskapens framåtskridande och moralisk fulländning. En förändring av institutioner kommer till stånd genom spridandet av idéer, upplysningsverksamheten, och genom den subjektiva viljan. En sådan syn går också hand i hand med positivismens uppfattning om värderingsfri kunskap.

I sin historiesyn får Kropotkin, trots sin strävan att använda den induktiva-deduktiva metoden på både människa och natur, enligt min mening svårt att överbrygga dualismen mellan natur- och samhällsvetenskap. Snarare tenderar han närmast åt att skapa två delvis oförenliga paradigmer för varje område där sådana spänningar föreligger. Å ena sidan säger han att idéer kan reduceras till den biologiska nivån, som determinerar människors handlingar. Å andra sidan ger han idéer *de facto* en irreducerbar överhistorisk grundval.

Enligt Kropotkin finns det två ”krafter” som styr utvecklingen, samhällets/artens behov respektive individens behov, vad som är funktionellt för samhället respektive för individen. Om balans råder mellan samhälle och individ är det som är funktionellt för samhället också funktionellt för individerna. Om obalans råder kan det som är funktionellt på individnivå bli till något dysfunktionellt för samhället eller arten som helhet. Kropotkin förlägger den grundläggande drivkraften till det som är bäst för den samhälleliga organismen, en drivkraft som förmedlas genom den moraliska känslan (Kropotkin 1924: 26–34).

Kropotkins överhistoriskhet kommer fram när han menar att kommunismen och anarkismen passar alla samhällen oavsett historisk epok och sammanhang. Stat, klassamhälle och kyrka är alltid av ondo. Mot en stadieteori som ser varje utvecklingsnivå som historiskt bestämd kan ställas Kropotkins mer tidlösa dualitet, där historien rör sig mellan olika poler där antingen inbördes kamp eller inbördes hjälp dominerar. Det som är positivt för arten och/eller

samhället likställs med det goda, innebärande inbördes hjälp, rättvisa, etiskhet och respekt för andra frihet. Det som är negativt för arten och/eller samhället likställs med det onda, innebärande inbördes kamp, orättvisa, omoraliskhet och auktoritet (Kropotkin 1924: 23, 80, 89, 228-230; Kropotkin 1978: 64). I grunden står striden mellan det sociala och asociala, mellan det goda och det onda. Det onda härstammar från individens självhävdelse på bekostnad av andra individer, medan det goda är ett uttryck för inbördes hjälp och solidaritet, båda determinerade av den biologiska nivån. Ett konsensusperspektiv kombineras då också med ett konfliktperspektiv.

Kropotkin beskriver sociala konflikter som ett triangeldrama, vari "historiens verkliga tragedi" består. När individerna under historien gjorde uppror på förtryckande institutioner fanns två olika sidor bland de revolterande. Vissa strävande att upprätta en högre form av inbördes-hjälpprinciper, medan andra ville bryta ned de gamla institutionerna enbart för att öka sin egen makt och rikedom (Kropotkin 1978: 17).

Kropotkin betonar konflikten och den oupphörliga rörelsen. En progression sker när konflikterna löses, och en regression när detta inte lyckas och konflikterna trappas upp. Själva oscilleringen mellan inbördes kamp och inbördes hjälp representerar i sig ingen utveckling. Det är alltid det frihetliga samhället som är mer progressivt. På lång sikt sker det dock en utveckling, då inbördes hjälp genom historien har utvidgats från klan till stam till nation och slutligen till den internationella nivån (Kropotkin 1924: 22-28).

Kapitalismen och den moderna staten

En viktig del i varje modern historieuppfattning är hur det moderna kapitalistiska samhällets uppkomst förklaras. Vissa menar att kapitalismen är ett oundvikligt stadium i den mänskliga evolutionen när den uppnått en viss komplexitet. Marx hävdar exempelvis att "[h]andkvarken ger ett samhälle med feodalherrar, ångkvarken ett med industrikapitalister" (Marx 1981: 141). För andra författare är kapitalismens uppdykande mer av tillfällig karaktär, kopplat till de specifika omständigheterna i Europa. Max Weber vill exempelvis förklara kapitalismen med förekomsten av en rationell europeisk mentalitet, som han undersöker genom att konstruera idealtyper över etiken hos olika protestantiska strömningar (Weber 1978). Ännu idag är ekonomhistoriker inte överens om när kapitalismens genombrott gav upphov till en accelererad ekonomisk tillväxt samt när och varför Europa gick om Asien (van Zanden 2001: 82-84; Maddison 2007: 294-296; Clark 2007: 2).

I sina yngre år ansåg Kropotkin, i likhet med Marx, att det politiska systemet "alltid är ett uttryck för det ekonomiska system som existerar i samhällets mitt" (Kropotkin 1915: 3). Enligt Martin Miller verkar Kropotkin senare ha modifierat sin hypotes, genom att istället betrakta de två systemen som symbiotiska,

utan att ange vilket av dessa som är det mest primära (Miller 1976: 186, 248), vilket är mer i linje med anarkismens analys av staten som källa för förtryck och exploatering oberoende av andra förhållanden. En förändring i ett av dessa system leder enligt Kropotkin oundvikligen till en förändring i det andra (Kropotkin 1908: 54). Man kan inte avskaffa det ena systemet utan att samtidigt ta bort det andra. Igår var det feodalism och monarki som var symbiotiska, idag är det kapitalism och det moderna statsskicket. Hela detta betraktelsesätt är i viss mån holistiskt, där olika delar av samhället anses hänga intimt samman.

Enligt Kropotkin var en av de strömningar som förberedde den franska revolutionen borgarklassens nya idéer om staternas politiska förnyelse. Upprättande av en centraliserad statsapparat innebar enligt Kropotkin proklamerandet av fullständig näringsfrihet, där fria händer skulle ges till industrialisterna att utnyttja naturresurser och arbetarna (Kropotkin 1925: 8–20). Innan första världskriget menade Kropotkin att det moderna kriget handlar om rivalitet om handelsmarknader och rätt att exploatera industriellt mindre utvecklade länder (Kropotkin 1918: 70). Till mångas förvåning tog dock Kropotkin ställning för de allierade i första världskriget, vilket ledde till isolering från hans anarkistiska meningsfränder som tog avstånd från kriget (Woodcock 1993: 179–182; Miller 1976: 225–232). Kropotkins huvudargument var inte baserat på en analys av de krigförande ländernas ekonomiska position i det internationella systemet, utan på att den tyska kulturen och militarismen hotade den latinska civilisationen med dess ideal om frihet och jämlikhet. En sådan analys tillämpar de facto ett historieidealistiskt perspektiv på politikens område.

En skillnad mot Marx är att Kropotkin anser att varken den moderna staten eller kapitalismen har spelat någon progressiv roll i historien. De har inte nödvändiggjorts av samhällets materiella behov, av produktivkrafternas eller arbetsdelningens utveckling. De är istället artificiella, parasitära inslag som från början påtvingats från ovan (Kropotkin 1978: 193). Vi får ett slags exogen, kontextuell förklaring av stat och kapitalism, som ett komplement till den endogena, statiska, funktionalistiska förklaringen av socialiteten.

Enligt Kropotkin har de lidanden arbetarklassen måst gå igenom under den industriella revolutionen "varit helt onödiga och endast tjänat fåtalets tillfälliga intressen och på intet sätt nationens" (Kropotkin 1980: 148).

Uppkomsten av den centraliserade staten förlägger Kropotkin först till 1500-talet, då en allians av adelsmän, präster, köpmän, soldater och kungar hade lyckats besegra de medeltida kommunerna. Bland de sistnämnda var det just inbördes-hjälp som hade varit det dominerande inslaget (Kropotkin 1978: 123, 171). Kropotkin idealiserar skråsystemet (Kropotkin 1978: 117, 131), och menar att det var under medeltiden som den teknologiska och kulturella grundvalen lades för den senare industriella revolutionen, som bara fortsatte den utveckling som påbörjats (Kropotkin 1978: 143).

De medeltida kommunerna förlorade mot den centraliserade statsmakten

på grund av "ödesdigra fel". Med "så mycket förlitande på överheten hade massorna slutat lita på sig själva" (Kropotkin 1978: 148). Kropotkin vill förklara kapitalismens uppkomst med spridning av "statens idé", att kyrkan och det juridiska systemet lyckades dupera massorna (Kropotkin 1978: 147).

Men vilka omständigheter var det som gjorde att kapitalismen och den centraliserade staten segrade? Min analys är att Kropotkins överhistoriska biologiska determinism har svårt att svara på detta och att den kontext han talar om i sig är en kontextlös tautologi. Moralen har ytterst en materiell grundval, i biologin, men sett ur en historisk synvinkel får den ingen annan grundval än sig själv. I sista hand beror allt på rena tillfälligheter och på vad som händer i enskilda människors huvuden. Både det sociala och det asociala förmedlas också genom idéer, den förra genom upplysning och den senare genom dupering. Det är ytterst den logiska konsekvensen i Kropotkins resonemang.

Inte ens kommunismen som institution är enligt Kropotkin en garanti för friheten. Den är i stånd att anta alla slags former. Klostret är exempel på en auktoritär kommunism. Istället är det "de idéer om den individuella friheten, vilka man medför i associationen, som bestämmer dess mer eller mindre fria karaktär". Staten är tvunget hierarkisk och auktoritär, annars upphör den att vara stat. Det ligger i "statens idé". Och det är "idén om staten", "människors statliga uppfostran" som "står som ett permanent hot mot all frihet" (Kropotkin 1983: 29–33).

Kropotkin är också kritisk till den extrema arbetsdelningen i det moderna samhället, speciellt mellan fysiskt och mentalt arbete. Den bidrar till omänskliga förhållanden, att människans kreativitet och behov av sammanhang förkvävs. Enligt Kropotkin har den tilltagande specialiseringen i världen lett till industrikriser samt ekonomisk och kulturell misär. Han är kritisk till Adam Smiths tanke om de positiva effekterna av allt större uppdelning av arbetsuppgifter (Kropotkin 1908: 237–240).

Kropotkin polemiserar mot dem som anser att stora enheter inom industrin skulle innebära en höjning av effektiviteten, till exempel mot Marx som i kapitalkoncentrationen såg en "naturlagens ödesbestämmdhet". Att påstå att småindustrierna är dömda att försvinna är en förhastad slutsats. Storindustrins fördel framför småindustrins ligger inte i den tekniskt överlägsna organisationen utan i att den har lättare att sälja de färdiga produkterna och köpa råvarorna och att den kan undvika mellanhänder. Men så fort marknaden underställs det stora flertalet försvinner storindustrins fördel (Kropotkin 1980: 145–160; Kropotkin 1908: 241–253).

Detta är också ett argument för ett anarkistiskt samhälle, att produktionen organiseras lokalt, där grundstenen utgörs av den lokala kommunen. Varje distrikt kommer då att vara mer eller mindre självförsörjande. De lokala enheterna kan bilda frivilliga federationer på högre nivå för att lösa vissa gemensamma problem utan att för den skulle behöva någon "plan uppifrån". Här

måste Kropotkin visa hur industrin kan splittras upp i mindre komponenter, utan att den för den skull skulle bli mindre effektiv, vilket är något problematiskt. Kropotkins lösning på detta dilemma är att betona att industriella framsteg huvudsakligen beror på goda kommunikationer och inbördes hjälp (Kropotkin 1978: 193).

Polemiken mot att storindustrins, kapitalismens och den moderna statens framväxt kunde innebära framsteg är ett tydligt exempel på Kropotkins överhistoriska angreppssätt, där historien inte analyseras på sina egna villkor. En kritik har förts fram mot hans analys av medeltiden, till exempel att han skapade ett slags artificiell motsättning mellan regional autonomi och centralstaten (Miller 1976: 187).

Sammanfattande diskussion

I vilken utsträckning lyckas Kropotkin skapa en syntes mellan evolutionsläran, samhällsteori och historievetenskaperna? Hur ser han på förhållandet mellan idéer och materiella förhållanden?

Kropotkin är en konsekvent materialist i sin syn på den mänskliga naturen. Hans naturalism uttrycker ett slags holistisk biologisk determinism. Kropotkins viktigaste bidrag till den politiska ekonomin är att visa på att förekomsten av institutioner kan förklaras endogent. Liksom många tidigare samhällsteoretiker såsom Adam Smith menar Kropotkin att det inte går att tänka sig ett mänskligt samhälle utan institutioner. Jämfört med tidigare samhällstänkare visar Kropotkin hur institutioners existens kan spåras till tiden före människan. I grunden har en strikt metodologisk individualism svårt att förklara institutioners existens (Hodgson 2007). Istället tvingas metodologiska individualister ofta tillämpa en exogen förklaringsmodell. Enligt Kropotkin behövs dock inte ett fiktivt socialt kontrakt mellan egoistiska nytto-maximerande individer eller ett kategoriskt imperativ som formulerats av det rena förnuftet för att förklara institutioners existens. En omtolkning av evolutionsläran, där gruppselektion erkänns som en viktig evolutionär mekanism vid sidan av selektion på individ- eller gennivå, är nödvändigt om vi överhuvudtaget ska kunna förstå hur det mänskliga samhället har uppkommit.

Kropotkins kunskapssyn är materialistisk/realistisk. Han argumenterar mycket konsekvent för att naturvetenskapliga metoder också bör tillämpas i studier av människan. Han tar avstånd från metafysiska principer som påtvingas verkligheten. Kropotkin vill också förankra sina politiska ståndpunkter, inte minst sin plädering för ett anarko-kommunistiskt samhälle, på en vetenskaplig grund. Kropotkin är anhängare av den induktiva-deduktiva metoden, som bygger på ett slags teorifri insamling av säkra, entydiga fakta, som man sedan deducerar olika lagar från. Verkligheten antas i grunden vara logisk, vilket gör att den kan förklaras på ett logiskt sätt. Anhängare av staten

och individualism avfärdas som ovetenskapliga. Han har en stark tilltro till att en förutsättningslös naturvetenskaplig metod applicerad på samhället ger stöd för anarkokommunism. Problemet med att som Kropotkin anse sin egen empiriska observation exakt och förutsättningslös är att han på så sätt blir omedveten om de implicita antaganden han trots allt gör. Liksom många liberala och marxistiska tänkare som han kritiserar låter han sig själv delvis styras av sin ideologi i sina vetenskapliga undersökningar, exempelvis när det gäller vilka fakta som lyfts fram.

Kropotkins historieuppfattning kan inte betraktas som historiematerialistisk, utan som en form av historisk idealism, då han ser idéer som den huvudsakliga drivkraften bakom samhällsutvecklingen. Då dessa idéer ytterst reduceras till den biologiska nivå blir hans historieuppfattning överhistorisk, där historien inte studeras på sina egna villkor. Den är dock inte ahistorisk då han vill belägga sina påståenden med hjälp av historien.

Kropotkins biologiska determinism gör att han ser relationen mellan natur och samhälle på ett statiskt sätt där deskriptiva utsagor likställs med normativa. Inbördes hjälp är alltid bättre för en art än inbördes kamp. Min analys är att det är detta som gör att Kropotkin inte klarar av att ge en materialistisk förklaring till många historiska fenomen, såsom kapitalismens och statens uppkomst och fortsatta existens. Enligt Kropotkin har inte kapitalismen och staten spelat en funktionell roll för samhället. De har tvärtom hindrat utveckling. Medan det sociala för Kropotkin är något endogent, som förklaras av hans modell, är det asociala något exogent, som måste förklaras av något annat. Det är det exogena som rubbar balansen i samhället, som skapar dysfunktioner. Den statslösa kommunismen är enligt Kropotkin det optimala systemet för alla samhällen, något som exempelvis Marx inte höll med om. Men huruvida det sociala eller asociala gör sig gällande beror på rena tillfälligheter. Istället hemfaller Kropotkin på det konkreta historiska planet åt en historisk idealism. Ytterst förklarar Kropotkin konkreta historiska händelser med de idéer aktörerna för tillfället har. Men varför vissa idéer blir dominerande under vissa historiska perioder men inte under andra ligger utanför hans modell. Idéerna ges därmed grund i sig själva, vilket tangerar en typ av metafysik som Kropotkin själv kritiserar.

Kapitalismens uppkomst förklarar Kropotkin exempelvis med spridningen av "statens idé". Medan exempelvis Marx såg historisk progression framför allt som teknologins utveckling verkar Kropotkin se den främst som moralisk utveckling, vilket tangerar ett normativt synsätt. Drivkrafterna bakom mer kortsiktig historisk förändring lokaliserar Kropotkin till relationen mellan individ och samhälle, som ses i sin isolering från människans relation till naturen. Subjektet lämnas därmed i ett vakuum.

Uppsplittningen i två teorier, biologisk determinism och historisk idealism, ett slags objektiva synsätt på naturen och ett normativt på den mänskliga

kulturen, är i linje med den filosofiska dualismens åtskillnad mellan natur och kultur som två helt separerade analysområden. Trots att Kropotkin strävar efter att överkomma denna dualism (Kropotkin 1924: 177; Kropotkin 1914: 42), fastnar han i den själv på historiens område.

Kropotkin företräder en etisk naturalism, där moral reduceras till människans biologi och kan bestämmas med hjälp av naturvetenskapliga metoder, även om det enligt honom finns en större komplexitet än den som utiliter antar. Samhällets intresse och respekten för andra individers frihet likställs med "det goda" och moraliska. Individens självhävdelse på andras bekostnad likställs med "det onda" och omoraliska. En sådan identifiering är en konsekvens av Kropotkins determinism och reduktionism. Kampen mellan det onda och det goda pågår ständigt. Historiens mönster består då i en rörelse mellan två poler, det auktoritära och det frihetliga samhället. Långsiktigt sker det dock en progression, genom att inbördes hjälp är den faktor som har övertaget.

Kropotkin verkade i en tid då positivistiska idéer kan sägas ha dominerat vetenskapen. Inom naturvetenskapen hyste man fortfarande uppfattningen att det åtminstone teoretiskt sett var möjligt att beskriva världen på ett entydigt och förutsägbart sätt utifrån objektiva fakta som talade för sig själva (Beed 1991: 461). Kropotkin är, liksom många positivisterna, inte särskilt förtjust i den filosofi som använder en svårgenomtränglig och abstrakt terminologi, som han menar bara är metafysisk och verklighetsfrånvärd. Spänningen mellan determinism och reduktionism å ena sidan och subjektivism och historisk idealism å den andra sidan hos Kropotkin kan delvis förklaras av ett balanserande mellan naturvetenskapens reduktionistiska materialism och anarkismens idealism. Kropotkin var naturvetenskapsman innan han blev anarkist, vilket präglar hans resonemang att rättfärdiga sina ideologiska ståndpunkter. Hans historiska idealism är dock mer i linje med anarkismens allmänna tendens åt utopism och subjektivism.

Att djurlivet är mer komplext än egennyttig maximering på individnivå har stått klart för dem som studerat det ingående, till exempel Darwin själv. Mot den bakgrunden blir den historiska anomalin inte Kropotkin, utan den individualistiska varianten av darwinismen (och senare sociobiologin) som sinnebilden av försöken att skapa en syntes mellan biologi och samhällsvetenskap. Inom evolutionsbiologin finns fortfarande en skepsis mot icke-släktbaserad gruppselektion som evolutionär mekanism, trots empiriska exempel som visar på att sådan förekommer. Även om Kropotkins syn, att på lång sikt är inbördes hjälp den huvudsakliga utvecklingsfaktorn, kan verka ensidig, är synen att sociala fenomen endast kan förklaras med individuell nyttomaximering lika ensidig. Varför har den individualistiska uttolkningen av evolutionsläran dominerat, medan Kropotkin i stort sett är okänd, inte minst som politisk ekonom? Det kan antagligen inte förklaras enbart av en inomvetenskaplig popperiansk utveckling (Mirowski 1984: 361–363), utan bör även relateras till det specifika

ekonomiska system som växte fram samtidigt som evolutionsläran, kapitalismen, och den politiska legitimering som den individualistiska tolkningen av darwinismen till synes gav detta system. Inom historievetenskaperna har det samtidigt funnits en skepsis till att anamma ett naturvetenskapligt betraktelsesätt, vilket bidragit till en stark idealistisk slagsida, där politisk historia setts som mer central än ekonomisk och social historia. Kropotkin visar dock att en syntes mellan vetenskaper som studerar naturen respektive människan inte behöver innebära ett anammande av ett anti-socialt betraktelsesätt.

Dualismen mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap/humaniora är otillfredsställande, men att överbrygga den är också problematiskt. Kropotkin är ett tydligt exempel på det tveksamma med att försöka reducera samhälls- och historieteori till biologi, även om man gör upp med idén om egoismen som den enda drivkraften bakom evolutionär förändring. Han får själv svårt att förklara varför historiens utveckling blir annorlunda än det som enligt honom determineras av den mänskliga naturen. Historien behöver studeras på sina egna villkor. Som Janken Myrdal skriver i sin bok *Spelets regler i vetenskapens hantverk* behöver de två kulturerna inom naturvetenskap och samhällsvetenskap/humaniora närma sig varandra, men också förbli olika (Myrdal 2009: 13).

Litteraturförteckning

- Adams, Ian & R. W. Dyson, 2003. *Fifty major political thinkers*. London: Routledge.
- Barnard, Alan, 2004. "Mutual Aid and the Foraging Mode of Thought: Re-reading Kropotkin on the Khoisan", *Social Evolution & History* 3, 3–21.
- Bakunin, Michail, 1977. *Gud och staten*. Stockholm: Federativs.
- Beed, Clive, 1991. "Philosophy of Science and Contemporary Economics: An Overview", *Journal of Post Keynesian Economics* 13, s. 459–494.
- Brezis, Elise S. & Warren Young, 2003. "The new views on demographic transition: a reassessment of Malthus's and Marx's approach to population", *The European Journal of the History of Economic Thought* 10, s. 25–45.
- Cahm, Caroline, 1989. *Kropotkin and the rise of revolutionary anarchism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Claeys, Gregory, 1986. "'Individualism,' 'Socialism,' and 'Social Science': Further Notes on a Process of Conceptual Formation, 1800–1850", *Journal of the History of Ideas* 47, s. 81–93.
- Clark, Gregory, 2007. *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Crowder, George, 1991. *Classical anarchism: the political thought of Godwin, Proudhon, Bakunin and Kropotkin*. Oxford: Clarendon Press.
- Darwin, Charles, 1871. *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, vol. 1. London: John Murray.
- Darwin, Charles, 1996. *On the Origin of Species*. Oxford och New York: Oxford University Press.
- Dawkins, Richard, 1976. *The selfish gene*. Oxford: Oxford University Press.
- Descartes, René, 1993. *Meditations on first philosophy*. London: Routledge.
- Glassman, Michael, 2000. "Mutual Aid Theory and Human Development: Sociability as Primary", *Journal for the Theory of Social Behaviour* 30, s. 391–412.

- Hamilton, William Donald, 1964. "The genetical evolution of social behavior I", *Journal of Theoretical Biology* 7, s. 1-16.
- Hamlyn, David, 1995. *Filosofins historia*. Stockholm: Thales.
- Hobbes, Thomas, 1909. *Leviathan*. London: Oxford University Press.
- Hodgson, Geoffrey, 2004. "Social Darwinism in Anglophone Academic Journals", *Journal of Historical Sociology* 17, s. 428-463.
- Hodgson, Geoffrey, 2007. "Meanings of methodological individualism", *The European Journal of the History of Economic Thought* 14, s. 211-226.
- Huxley, Thomas, 1888. "The Struggle for Existence in Human Society", tillgänglig på <<http://alepho.clarku.edu/huxley/CE9/Str.html>>, citerad 20/4 2011.
- Ivanova, Tatiana K. & Vyacheslav A. Markin, 2008. "Piotr Alekseevich Kropotkin and his monograph *Researches on the glacial period (1876)*", *Geological Society Special Publications* 301, 117-128
- Kinna, Ruth 2007. "Fields of Vision: Kropotkin and Revolutionary Change", *SubStance* 36, s. 67-86.
- Kropotkin, Pjotr, 1908. *Eröfringen av brödet*. Stockholm: Björck & Börjesson.
- Kropotkin, Pjotr, 1914. *Anarkism och modern vetenskap*. Stockholm: Axel Holmströms förlag.
- Kropotkin, Pjotr, 1915. *En upprorsmans ord*, andra delen. Stockholm: Ungsocialistiska partiets förlag.
- Kropotkin, Pjotr, 1918. *Den modärna staten*. Stockholm: Ungsocialistiska partiets förlag.
- Kropotkin, Pjotr, 1924. *Ethics: origin and development*. London, Calcutta, & Sydney: George G. Harrap and Co.
- Kropotkin, Pjotr, 1925-1926. *Franska revolutionen 1789-1793*, del I och II. Stockholm: Brand.
- Kropotkin, Pjotr, 1970. *En anarkists minnen*. Helsingborg: Bokfrämjandet.
- Kropotkin, Pjotr, 1978. *Inbördes hjälp*. Stockholm: Federativs.
- Kropotkin, Pjotr, 1980. *Åkrar, fabriker och verkstäder i morgondagens samhälle*. Helsingborg: Wahlström och Widstrand.
- Kropotkin, Pjotr, 1983. *Anarkism och kommunism*. Norberg: Non Plus Ultra.
- Kropotkin, Pjotr, 1995. *Evolution and Environment*. Montreal: Black Rose Books.
- Kropotkin, Pjotr, 2004. *Anarkismens moral*. Tragus förlag.
- Laffont, Jean-Jacques, 1975. "Macroeconomic Constraints, Economic Efficiency and Ethics: An Introduction to Kantian Economics", *Economica* 42, s. 430-437.
- Leigh, Jr., Egbert G., 2010. "The group selection controversy", *Journal of Evolutionary Biology* 23, s. 6-19.
- Lundberg, Erik, 2003. *Kropotkin - och kampen mot kriget*. Skellefteå: Ord & visor.
- Malthus, Thomas, 1985. *An essay on the principle of population and a summary view of the principle of population*. Harmondsworth.
- Maddison, Angus, 2007. *Contours of the World Economy 1-2030: Essays in Macroeconomic History*. Oxford: Oxford University Press.
- Marx, Karl, 1970. *Till kritiken av den politiska ekonomin*. Stockholm: Arbetarkulturs förlag.
- Marx, Karl, 1981. *Filosofins elände: svar på Proudhons "Eländets filosofi"*. Göteborg: Proletärkultur.
- Miller, David, 1984. *Anarchism*. London: J.M. Dent & Sons Ltd.
- Miller, Martin, 1976. *Kropotkin*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mirowski, Philip, 1984. "Physics and the 'marginalist revolution'", *Cambridge Journal of Economics* 8, s. 361-379.
- Morland, David, 1997. *Demanding the impossible?: Human nature and politics in nineteenth-century social anarchism*. London: Cassel.
- Myrdal, Janken, 2009. *Spelets regler i vetenskapens hantverk: om humanvetenskap och naturvetenskap*. Stockholm: Natur & kultur.

- Okasha, Samir, 2006. *Evolution and Levels of Selection*. Oxford: Clarendon Press.
- Proudhon, Pierre Joseph, 1970. *What is Property? An Inquiry into the Principle of Right and of Government*. New York: Dover.
- Purchase, Graham, 2003. *Peter Kropotkin, Ecologist, Philosopher and Revolutionary*. Sydney. Opublicerad doktorsavhandling, tillgänglig på http://archive.thenuclearsummer.com/print/purchase_kropotkin.pdf, citerad 20/7 2011.
- Sahlins, Marshall, 1976. *The use and abuse of biology: an anthropological critique of sociobiology*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Smith, Adam, 2005. *The Theory of Moral Sentiments*. Meta Libri.
- The History of Economic Thought Website*, tillgänglig på <<http://www.newschool.edu/nssr/het/>>, citerad 4/4 2011.
- Todes, Daniel, 1989. *Darwin without Malthus: the struggle for existence in Russian evolutionary thought*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Wade, Michael J., 1977. "An experimental study of group selection", *Evolution* 31, s. 134-153.
- Weber, Max, 1978. *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Lund: Argos.
- Wilde, Lawrence, 1989. *Marx and contradiction*. Nottingham: Avebury.
- Wilson, David S. & Edward O. Wilson, 2008. "Evolution for the good of the group", *American Scientist* 96, s. 380-389.
- Wilson, Edward O., 1975. *Sociobiology: the new synthesis*. Cambridge Massachusetts: Belknap.
- Wilson, Edward O., 2005. "Kin Selection as the Key to Altruism: its Rise and Fall", *Social Research* 72, s. 1-8.
- Woodcock, George, 1993. *Anarkismen: omstörtande nihilism eller fredlig idealism?*, andra upplagan. Stockholm: Prisma Magnum.
- Jan Luiten van Zanden, 2001. "Early modern economic growth: a survey of the European economy, 1500-1800", s. 67-84 i Maarten Prak (red.), *Early Modern Capitalism: Economic and Social Change in Europe 1400-1800*. London: Routledge.